

Leonarda Dacewicz, Anna Romanik, Joanna Smakulska, *Księgi metrykalne chrztów kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne. Tom 2. Rok 1880*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, ss. 310.

Księgi metrykalne Kościoła rzymskokatolickiego, czyli księgi chrztów i ślubów, które upowszechniły się za sprawą soboru trydenckiego (1545–1563), oraz księgi zgonów, które zaczęto prowadzić od połowy XVII wieku, są ważnym świadectwem przeszłości. Te cenne dokumenty pozostają w kręgu zainteresowań badaczy różnych dziedzin (m.in. historyków, socjologów, demografów, onomastów). Ich wartość i przydatność badawcza wynika m.in. z faktu regularnego prowadzenia tych dokumentów w Kościele rzymskokatolickim od kilku wieków.

Księgi metrykalne chrztów dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku, które są przedmiotem badań onomastów z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, zawierają ogromny zasób wiedzy o ówczesnym społeczeństwie tego terenu oraz stanowią bogate źródło materiału antroponimicznego, o czym miałem możliwość przekonać się prowadząc badania z zakresu XIX-wiecznej antroponii parafii knyszyńskiej (księga chrztów z roku 1885) w celu napisania rozprawy magisterskiej.

Stan badań XIX-wiecznej antroponii północno-wschodniej części polsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza, w tym regionu Podlasie, z kilku różnych powodów należy ocenić jako niezadowalający. Jedną z podstawowych przyczyn takiego stanu rzeczy jest czasochłonna żmudna ekscerpacja źródeł, zwłaszcza ksiąg metrykalnych, bowiem są to dokumenty rękopiśmienne. Warto też podkreślić, że księgi z okresu zaboru rosyjskiego z II połowy XIX wieku są sporządzone w języku zaborcy (w wersji sprzed reformy 1918 r.), co w znacznym stopniu utrudnia poprawne odczytanie odnotowanych w nich antroponimów, czyli imion, nazwisk oraz formacji patronimicznych używanych w alfabetycznych spisach osób niektórych parafii. Zatem próba edycji historycznych ksiąg metrykalnych, zawierających bogate zasoby nazewnictwa osobowego, stanowi cenną inicjatywę autorek recenzowanego tomu, głównie zaś profesor Leonardy Dacewicz (onomasta – badacz antroponii kresów północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej), która jest pomysłodawcą projektu oraz współautorką i redaktorem publikowanych tomów.

Podstawowe cele recenzowanego opracowania o charakterze edytorsko-mono-graficznym zostały określone we *Wprowadzeniu*: „Główny cel tego przedsięwzięcia stanowi edycja oryginalnych alfabetycznych imiennych rejestrów dzieci urodzonych w 1880 r. oraz przywrócenie polskiej wersji imion i nazwisk” (s. 10). Ponadto przedstawiono opis zespołu archiwalnego, który stanowią księgi dekanatu białostockiego z lat 1865–1917 (okres zaboru rosyjskiego), pod kątem ich wartości i przydatności do badań, przede wszystkim antroponimicznych, opis zawartości i struktury ksiąg chrztów i alfabetycznych imiennych rejestrów urodzonych oraz charakterystykę sposobu zapisu polskich własnych nazw osobowych w języku rosyjskim. Ze względu na znaczną objętość bazy źródłowej i określone cele badawcze, Autorki zdecydo-

wały się na publikację alfabetycznych spisów urodzonych, zawierających ich nazwiska i imiona, czasami również patronimy, imię ojca lub imiona obojga rodziców, w pięcioletnich odstępach. Recenzowany tom drugi ukazał się w 2019 roku i prezentuje księgi chrztów z roku 1880; tom I, prezentujący księgę z 1875 roku, ukazał się w roku 2017, a wkrótce będzie opublikowany tom III prezentujący księgę metrykalną chrztów z 1885 roku.

Przedmiotem uwagi niniejszej publikacji są alfabetyczne imienne rejestry urodzonych i ochrzczonych w 1880 roku dzieci zawarte w księgach metrykalnych chrztów siedemnastu parafii wchodzących w skład dekanatu białostockiego (w osiemnastej parafii – juchnowieckiej – spisu nie zamieszczono). Sporządzane w dekanacie białostockim od 1875 roku alfabetyczne spisy urodzonych (i ochrzczonych) stanowią cenne źródło informacji, a także źródło bogatego zasobu własnych nazw osobowych (nazwisko i imię dziecka, ewentualnie imię ojca lub patronim, czasami imiona obojga rodziców), i w znacznym stopniu mogą ułatwić badania, m.in. historykom, demografom, lingwistom, w tym głównie onomastom.

Strukturę tomu tworzą następujące części składowe: *Wprowadzenie*, pięć zasadniczych części merytorycznych, zatytułowanych kolejno: I. *Księgi metrykalne chrztów. Struktura i treść notacji metrykalnych*; II. *Alfabetyczne spisy urodzonych w księdze metrykalnej z 1880 roku – struktura rubryk, struktura modeli identyfikacyjnych*; III. *Zapis polskich nazw osobowych w księgach metrykalnych w języku rosyjskim – zmiany kulturowe i językowe*; IV. *Materiały źródłowe – oryginalne alfabetyczne spisy urodzonych z 1880 roku i ich ekwiwalenty w języku polskim* (jest to dość obszerna kluczowa część tej pracy, zawierająca wspomniane powyżej spisy urodzonych wraz z ich ekwiwalentami w języku polskim); część piąta, zatytułowana *Alfabetyczne spisy urodzonych w roku 1875 i 1880 roku w księgach parafialnych dekanatu białostockiego – porównanie struktury i sposobów identyfikacji osób*, stanowi nowy ważny element (w porównaniu z zawartością tomu pierwszego). Ponadto praca zawiera zakończenie, bibliografię, wykaz zamieszczonych w tekście fotografii oraz streszczenie w języku angielskim. Czytelnik znajdzie w opracowaniu wykazy osób urodzonych w 1880 roku w następujących parafiach: białostockiej, goniądzkiej, supraskiej, jasionowskiej, trzciańskiej, dolistowskiej, knyszyńskiej, turośniańskiej, choroszczańskiej, gielczyńskiej, kalinowskiej, brzozowskiej, niewodnickiej, dobrzyniewskiej, suraskiej, uhowskiej i zaśludowskiej.

W części pierwszej, zatytułowanej *Księgi metrykalne chrztów kościoła rzymskokatolickiego. Struktura i treść notacji metrykalnych*, przedstawiono wymienione w tytule zagadnienia podając konkretne przykłady z księgi chrztów z 1880 roku (obszerniejszą informację dotyczącą historii ksiąg metrykalnych, struktury i treści notacji metrykalnych zawiera pierwszy tom serii)¹.

Część II pt. *Alfabetyczne spisy urodzonych w księdze metrykalnej z 1885 roku – struktura rubryk, struktura modeli identyfikacyjnych* składa się z trzech podrozdziałów: *Rubrykalna struktura alfabetycznych spisów urodzonych*, *Tytuły alfabetycznych spisów i sposoby imiennej ewidencji urodzonych w poszczególnych para-*

¹ Leonarda Dacewicz, Jolanta Chomko, Joanna Smakulska, *Księgi metrykalne chrztów kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne. Część I. Rok 1875*, Białystok 2017.

fiach, *Struktura modeli identyfikacyjnych w alfabetycznych spisach urodzonych zawiera szczegółowe omówienie wszystkich wymienionych w tytule zagadnień. Ważnym elementem jest prezentacja wszystkich odnotowanych w badanej księdze typów zestawień antropimicznych.*

W części III, zatytułowanej *Własne nazwy osobowe w księgach metrykalnych w zaborze rosyjskim – zmiany kulturowe i językowe*, Autorki koncentrują się na omówieniu zagadnień dotyczących zmian, które nastąpiły w polskim systemie nazewniczym w okresie zaboru rosyjskiego i znalazły odzwierciedlenie w antropimii kilkunastu parafii dekanatu białostockiego w 1880 roku. Imiona w tym okresie dostosowane były do reguł podanych w specjalnie przygotowanej w zaborze rosyjskim instrukcji zawierającej opracowane zestawy imion katolickich. Rekomendowano stosowanie cerkiewnosłowiańskiej lub rosyjskiej wersji imienia chrześcijańskiego. Imiona polskie notowano w przypadku braku stosownego ekwiwalentu rosyjskiego. Nazwiska, odnotowane w rejestrach urodzonych z 1880 roku, podlegały zmianom wynikającym z różnic kulturowych i językowych, dotyczących m.in. fonetyki i grafii języka polskiego i rosyjskiego.

Część IV prezentuje *Materiały źródłowe – oryginalne alfabetyczne spisy urodzonych z 1880 roku i ich ekwiwalenty w języku polskim*. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w związku z obowiązkiem prowadzenia ksiąg metrykalnych kościoła katolickiego w języku rosyjskim zapis własnych nazw osobowych w notacjach został dostosowany do zasad i norm tego języka, wskutek czego nazwiska i imiona uległy zmianom. Widoczny jest wpływ rosyjskiego systemu antropimicznego nie mówiąc o realizacji założeń dotyczących rusyfikacji polskiego nazewnictwa. Spisy osobowe zostały przedstawione w oryginalnej wersji rosyjskiej w tabelach i opatrzone filologicznym komentarzem, który wskazuje, jakie zmiany językowe nastąpiły w polskich imionach i nazwiskach. Do każdego rejestru rosyjskiego dołączono alfabetyczny spis imienny w odtworzonej wersji polskiej, też w tabelach w kolejności zgodnej z alfabetem cyrylicy, żeby ułatwić potencjalnym czytelnikom odszukanie polskiego ekwiwalentu nazwiska. Przywracanie polskiej wersji nazwisk polegało na transliteracji z alfabetu cyrylicy na łacinkę. Szczególną uwagę zwracano na przypadki zmian wywołanych brakiem odpowiedników graficznych (np. brak w języku rosyjskim dźwięku h i stosownego grafemu: Hołownia – Головня, Hryniwiecki – Гриневицкий), co w rezultacie powodowało zmianę brzmienia nazwiska.

W części V pt. *Alfabetyczne spisy urodzonych z 1875 i 1880 roku w Księgach metrykalnych dekanatu białostockiego – porównanie struktury i sposobów identyfikacji osób* dokonano porównania imiennych rejestrów z 17 parafii dekanatu białostockiego z 1875 r. z rejestrami z roku 1880. Autorki zwróciły uwagę na fakt, że w analizowanych spisach występuje różne sposoby imiennej identyfikacji dzieci. Wśród nich można wyodrębnić kilka typów zestawień antropimicznych (np. rosyjski model trzeylementowy: *Верэблицкіі Пётр* *Осипович*, którego polskim odpowiednikiem było zestawienie z imieniem ojca, np. *Дроздъ Пётр* *с. Карла, Колендо Уриуля д. Ивана*, czasami dodatkowo z imieniem matki, np. *Садовскій Михаилъ Матейуша и Маріяны, Олеховна Маріянна Николая и Сузанны*, a także polski model dwuelementowy, np. *Грабовскій Антонъ, Грабовска Елена*), które zmieniały się w kolejnych latach nawet w tych samych parafiach, co oznacza, że nie wprowadzono odgórnie zasad sporządzania tego typu dokumentów. Warto

przy tym zaznaczyć, że notacje metrykalne spisywano według ściśle określonego wzorca.

Ogólnie rzecz biorąc struktura monografii jest przemyślana i przejrzysta, poszczególne partie tekstu charakteryzują się zwięzłością i spoistością, opis i sposób prezentacji materiału antroponimicznego wydaje się być zrozumiały nawet dla osób wywodzących się spoza kręgu specjalistów.

Uwzględnione w badaniach księgi metrykalne chrztów, jak piszą Autorki publikacji, stanowią polskie dziedzictwo historyczno-kulturowe, źródło nazewnictwa osobowego funkcjonującego od stuleci na pograniczu słowiańskiego Zachodu i Wschodu, i świadectwo zmian, jakie dokonywały się w zasobie własnych nazw osobowych badanego terenu w II połowie XIX i na początku XX wieku. Rzetelność tego typu badań zawsze wymaga uwzględnienia kontekstu historycznego. Dzieje Białostoczczyzny w zarysie oraz historia ksiąg metrykalnych w zarysie zostały przedstawione we wspomnianym powyżej pierwszym tomie serii. Do ich opracowania wykorzystano prace znanych badaczy, m.in. A. Dobrońskiego², H. Wisnera³, T. Kasabuły⁴, J. Sikorskiej-Kuleszy⁵, B. Kumora⁶.

Wydanie drukiem kolejnych spisów dzieci urodzonych w dekanacie białostockim w II połowie XIX wieku ułatwi uciążliwą i zazwyczaj czasochłonną ekscerpcję tego typu rękopiśmiennych źródeł. Edycja źródeł powinna przynieść wymierne korzyści przede wszystkim dla badaczy onomastów, którzy noszą się z zamiarem opracowania ciągle pozostającej poza zasięgiem poważnych zainteresowań antroponimii XIX wieku.

Rafał Kozikowski
Białystok

² A. Dobroński, *Historia Białegostoku*, Białystok 2012, s. 215, 224.

³ H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 123.

⁴ T. Kasabuła, *Początki organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Cesarstwie Rosyjskim (w 225 rocznicę powstania archidiecezji i metropolii Mohylowskiej)*, „Rocznik Teologii Katolickiej”, 2008, nr 7, s. 266–270.

⁵ J. Sikorska-Kulesza, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Pruszków 1995.

⁶ Ks. B. Kumor, *Historia kościoła*, cz. 7, Lublin 1991, s. 356–359; *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980. B. Kumor – historyk kościoła, napisał, że pod koniec 1866 roku rosyjski Komitet Urządzący polecił, aby od 1 I 1867 roku metryki urodzenia, ślubów i zmarłych sporządzano wyłącznie po rosyjsku. Jednakże należy zaznaczyć, że miało to miejsce na obszarze Królestwa Polskiego, które zaczęto nieurzędowo nazywać Privilslanskij Kraj [*Historia kościoła*, cz. 7, Lublin 1991, s. 347]. Natomiast H. Wisner stwierdził, że na litewskich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej język rosyjski został wprowadzony do administracji wewnątrzkościelnej i ksiąg parafialnych w 1865 roku, w ramach represji po powstaniu styczniowym [*Litwa. Dzieje państwa i narodu...*, op. cit., s. 123]. We wskazanych we Wprowadzeniu dekanatach (białostocki, grodzieński i sokólski), wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego, metryki zaczęto sporządzać w języku rosyjskim blisko 20 lat wcześniej (zob. wyżej). Ustaliła ten fakt L. Dacewicz podczas kwerendy w Archiwum Historycznym Litwy w Wilnie.